

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Mr. J. VAN KUYK ('s-Gravenhage),

Dr. W. F. BAX (Amsterdam),

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),

Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).

XXXIII-XXXIV 1946-1947,

EERSTE GEDEELTE.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1947

FABELLAE NUMISMATICAE

door

Dr. J. H. JONGKEES

Munten kunnen zich altijd in de belangstelling van het volk verheugen. Zij komen in ieders hand, elk ziet toe, dat hij goede munt ontvangt, een afwijking of een nieuw soort geldstuk trekt onmiddellijk de aandacht en wekt commentaren. Onze hedendaagsche munten plegen uniform te wezen en saai; toch weet ook hierin de volkshumor nog stof te vinden en hierop zijn fantasie te botvieren. Hoeveel te eerder zal dit niet het geval zijn geweest bij de Grieken, die geldstukken in oneindige verscheidenheid in handen kregen, en steeds voor alle bijzonderheden van het muntbeeld open oog moesten hebben. Wij weten, dat zij hun bijnamen voor de munten hadden, maar de Griek had mooie munten die hij gaarne bekeek, en hij kreeg zoodoende een rijk prentenboek in de hand. Bovendien had de Griek tijd om de stukjes te bekijken en om erover na te denken; en waar een muntbeeld hem intrigeerde, daar kon een vruchtbare fantasie hem ver brengen. Wij kunnen ons voorstellen, dat een Griek met een Syracusaansche munt in de hand, waarop men een rensman op het punt van verongelukken ziet, hiervan een mooi verhaal kon maken. En welk een stof boden niet al die mythologische voorstellingen, die overal de geldstukken versierden.

Munten reizen ver, en in een centrum als het Athene van den klassieken tijd zal men stukken uit alle windstreken onder oogen hebben kunnen krijgen; van afgelegen gebieden zullen vaak de munten de eenige afgezanten zijn geweest. Hieraan kan men dan een groot deel van zijn kennis van zulk een land hebben ontleend: men zal bepaalde muntbeelden hebben bekeken, hebben geïnterpreteerd en in verband gebracht met andere gegevens, als deze er waren. En des te eerder zal dit gebeurd zijn, wanneer deze munten ongewone typen vertoonden, die de aandacht trokken en de fantasie prikkelden.

Zoo heeft Aristoteles een oud muntstuk van Cyrene in handen gekregen: ἐν νομίσματι αὐτὸν (sc. Βαττόν) ἐγράψαν, τῇ μὲν βασιλείᾳ σίλφιων παρὰ τῆς Πόλεως δόμενον, τῇ δὲ Ἀμμωνα¹⁾). Op een munt neemt de Cyrenaische koning Battos, zegt Aristoteles dus, het silphium, de plant die het groote exportartikel van het gebied vormde, van de nymph en stadsgodin Cyrene in ontvangst. Wij kennen de munt, maar ons vertelt zij een ander verhaal: het is Herakles die in den tuin der Hesperiden van een der nymphen een appel ontvangt²⁾). Een iets gesleten munt, een levendige verbeelding, en een nieuw verhaal is geboren.

Diodorus vertelt ergens het volgende verhaal: Toen in 479, na den slag bij Himera, de Karthagers vrede sloten met den Syracuseanschen tyran Gelo en, door tusschenkomst van diens echtgenoot Demarete, onverwacht gunstige voorwaarden verkregen, brachten zij hun dankbaarheid tot uiting door haar een gouden krans te schenken van honderd talenten; Demarete liet hiervan gouden munt slaan ter zwaarte van tien Attische drachmen, die naar haar Demareteion heette³⁾). De lexicograaf Pollux geeft een andere lezing van het geval⁴⁾). Volgens hem had Gelo in den oorlog tegen Karthago in financieele moeilijkheden verkeerd; Demarete verzamelde toen de sieraden van de Syracuseansche vrouwen, liet ze versmelten en deed daarvan de Demareteia slaan. Tenslotte weet Hesychius⁵⁾ mede te deelen, dat Gelo de Demareteia kon doen slaan, doordat Demarete hem daartoe haar eigen sieraden had gegeven.

Deze drie lezingen stemmen slechts hierin overeen, dat het woord *Ἀμμαρτέιον* iets met Gelo's vrouw Demarete te maken heeft — dit zal niemand tegenspreken —, dat de munt uitgegeven werd, doordat Demarete op een of andere wijze voor specie had gezorgd, en dat de munt van goud was. Nu zijn wij ongetwijfeld

1) Fragment uit de *Κυρηναίων Ἱστορίαι* bij schol. Aristophanes, *Plutus*, 25 (vgl. Hesychius en Suidas. s.v. *Βάττου σίλφιων*). De tekst is geëmend door E. Maas, *Göttinger Gel. Anzeiger*, 1890, blz. 340.

2) E. Babelon, *Traité*, pl. 64.15; *B.M.C.*, Cyrenaica, pl. II. 19.

3) Diodorus, XI. 26.

4) Pollux, *Onomasticon*, IX, 85.

5) Hesychius, s. v. *Ἀμμαρτέιον*.

hierin gelukkiger dan de genoemde schrijvers, dat wij de Demareteia kennen, terwijl zij ze slechts hadden hooren noemen: het is een reeks zilverstukken, die de overwinning op Karthago gedenkt, en waarvan het meest opvallende stuk een munt van tien drachmen Attisch is (dit heeft Diodorus dus tot iets onzinnigs verhaspeld); gouden Demareteia zijn niet bekend, en het is uiterst onwaarschijnlijk, dat zij er ooit geweest zijn. Dit deel der mededeeling is dus wel zeker onjuist. Verder verliest de mededeeling, dat Demarete de uitgifte van de munt had mogelijk gemaakt, vrijwel alle kracht, doordat de drie schrijvers het oneens zijn over de wijze waarop dit geschiedde. Blijft dus over het simpele feit, dat tusschen *ἡμιαρέτειον* en Demarete eenig verband bestaat.

Dergelijke muntnamen zijn niet zeldzaam: men kende in de Oudheid de *Ἀλεξάνδρεια*, *Ἀντιόχεια*, *Βερενίκεια* en zoo meer. In de meeste gevallen waar een muntnaam aan een vorst is ontleend, blijkt, dat het portret van dezen vorst op de munt stond, of geloofd werd op de munt te staan; moderne parallellen zijn er genoeg. Dit is ook het geval met de Egyptische koningin Berenice, wier beeltenis een heel opvallende reeks munten versiert. Ik denk, dat het met de Demareteia evenzoo staat. Nadat Syracuse een aantal jaren munten had geslagen van heel middelmatig uiterlijk, komt zij ter viering van den vrede van 479 voor den dag met een serie, waarvan niet alleen de dekdrachme door zijn grootte opvalt, maar die tevens in het oog springt door een buitengewoon hoog artistiek niveau; in plaats van den indifferenten nymphekop verschijnt nu een heel fijne kop met eenigszins individueele trekken, met een krans op het haar, en een kostelijk halssnoer. Geen wonder, wanneer de Syracusanen in den kop hun koningin meenden te herkennen (misschien was er wel een bijzondere aanleiding toe, maar deze ontgaat ons dan), dat zij, of anderen, uit het verschijnen van den krans en van het dikke halssnoer verhalen wisten te spinnen, die ons dan nog in verhaspelden vorm hebben bereikt.

Herodotus beschrijft hoe de Perzen bij hun tocht door Thracië in 490 door wilde stieren en leeuwen werden lastig gevallen¹⁾.

¹⁾ Herodotus, VII, 125 en 126.

Op de munten van Akanthus kan men inderdaad den strijd zien van een stier en een hem bespringenden leeuw; dit was het wapen van de stad, want een reliëf met dezelfde voorstelling thans in het Louvre, stond boven de poort. Alles schijnt dus volkomen met elkaar in overeenstemming. Maar bij nader toezien lijkt deze overeenstemming verdacht groot: het is toch merkwaardig, dat juist die leeuwen en die stieren, die in het stadswapen op de munten verschijnen, niet meer en niet minder, door Herodotus worden genoemd. En onze aldus gewekte vermoedens groeien, wanneer wij zien, dat de groep, zooals Akanthus haar vertoont, een heel gewoon artikel is uit het repertoire der oriëntalistische periode, en aan Aziatische voorbeelden is ontleend¹⁾. Het wapen van Akanthus is dus door Oostersche invloeden bepaald, niet door aanwezigheid van leeuwen en stieren. Wanneer Herodotus dan over deze dieren spreekt, zou hij, of veeleer zijn zegsman, heel gemakkelijk hun aanwezigheid uit de munten hebben kunnen afleiden; en van hier naar het verhaal, dat zij de Perzen lastig vielen, il n'y a qu'un pas. Er is dus in het geheel geen reden om aan te nemen, dat in 490 nog leeuwen in Thracië voorkwamen²⁾.

Misschien mag nog een tweede Herodoteïsch verhaal in dit verband vermeld worden. In het tweede boek beschrijft de historicus de expeditie van Sesostris, die het Egyptische leger tot in Skythië zou hebben gebracht; dit verhaal is een verzameling van verdichtfels en onjuistheden, hoewel hier en daar een goed gegeven kan schuilen. In den loop van deze expeditie zou een deel der Egyptenaren zich in Kolchis hebben gevestigd, en Herodotus (*νοήσας δὲ πρότερον ἢ ἀκούσας ἄλλων λόγῳ*) tracht uitvoerig

¹⁾ De oudste voorbeelden in Griekenland dateeren uit de achtste eeuw: E. Kunze, *Kretische Bronzereliefs*, blz. 169 vlg.; zie ook G. Rizzo, *Intermezzo*, pl. 3.

²⁾ Omdat in de Myceensche kunst de leeuwen alleen onnatuurlijk gestileerd worden voorgesteld, vermoedde E. Kalinka, *Neue Jahrbücher* 45, 1920, blz. 409, dat reeds in Myceenschen tijd de leeuwen in het gebied der Aëgeïsche zee waren uitgestorven. Dat de Grieken van omstreeks 500 v. Chr. in Thracië geen leeuwen meer kenden, blijkt overigens nog uit de archaische munten van Akanthus zelf, waar de dieren gevlekt worden voorgesteld, als waren het panters.

aan te toonen, dat de Kolchiërs van oorsprong Egyptenaren zijn¹⁾. Zooals hij zelf trouwens reeds ten deele heeft gezien, hebben zijn argumenten niet veel om het lijf. Ook in de Kolchische munten vond men een bevestiging: hoewel deze uit de vijfde eeuw en later moeten dateeren, vertoonen zij een soort archaischen stijl die veel op den Egyptischen gelijkt, en verder staat er de kop van een stier op, die natuurlijk voor een afbeelding van den Apis werd aangezien. Maar gesteld nu, dat Herodotus, of zijn zegsman, met zulk een muntje is begonnen (zij moeten zeer talrijk zijn geweest), dan zou hij gemakkelijk uit het Egyptische voorkomen en den stierekop tot zijn theorie gekomen kunnen zijn, en verdere aanwijzingen zijn natuurlijk altijd wel te vinden. Deze oplossing zij echter slechts onder reserve gegeven, want Herodotus gebruikt het argument van den Apis-stier niet, en dit zou juist kenmerkend zijn geweest.

De stukken van Tenedos vertoonen muntbeelden die voor de Grieken zeer ongewoon zijn: een janiformen kop, bestaande uit een mannelijke en een vrouwelijke helft, op de voorzijde, een dubbele bijl op de keerzijde. De dubbele kop is uiteraard on-grieksch van oorsprong, maar in de inheemsche godsdiensten van Klein-Azië zijn dergelijke monstra niet ongewoon; men heeft verschillende namen voor de figuur bedacht, maar ik denk, dat wij hier Tennes, den heros eponymus voor ons hebben, wiens naam Klein-Aziatisch is. Met de dubbele bijl kunnen wij meer aanvangen. Eenerzijds kunnen wij constateeren, dat de dubbele bijl een in Klein-Azië veel voorkomend attribuut van goden is, en dat zij uitstekend bij den dubbelen kop past; anderzijds weten wij, dat de *πέλεκυς* oudtijds tot ruilmiddel heeft gediend: nog in historischen tijd is op Cyprus *πέλεκυ* de naam voor een munt geweest. Wel is de tijd voorbij, dat men algemeen in muntbeelden herinneringen wilde zien aan vroegere ruilmiddelen, maar hier is er speciale aanleiding toe om het wel te doen, omdat Pausanias²⁾ bericht, dat een koning van Tenedos te Delphi een aantal dubbele

¹⁾ Herodotus II, 104—105.

²⁾ Pausanias, X, 14.

bijlen had gewijd, zooals dit met buiten gebruik gestelde ruilmiddelen meer gebeurde. Deze verklaring kan zeer wel met de eerste worden gecombineerd.

Nu bestond er in het Grieksch een uitdrukking *Τενεδίω πελέκει ἀποκόπτειν*. Pausanias geeft op de zoojuist geciteerde plaats naar aanleiding van het wijgeschenk te Delphi de volgende verklaring van deze uitdrukking: „Kyknos was zoon van Poseidon en koning van Kolonai; dit Kolonai lag in Troas ter hoogte van het eiland Leukophrys. Kyknos had een dochter, genaamd Hemithea, en een zoon, Tennes geheeten, bij Prokleia . maar toen deze gestorven was, werd zij door Phylonome opgevolgd. Deze beging de zonde een verbintenis aan te gaan met Tennes, maar tegenover haar man gaf zij leugenachtig voor, dat Tennes het was die zich met haar wilde verbinden. Kyknos schonk geloof aan dit bedrog, en hij zette Tennes met zijn zuster in een kist en liet deze over zee wegdrijven. De kinderen echter konden zich redden op het eiland Leukophrys, en van Tennes heeft het eiland zijn tegenwoordigen naam (Tenedos) gekregen. Maar daar het niet lang duurde of Kyknos bemerkte het bedrog, voer hij naar zijn zoon toe, om vergiffenis te vragen voor de fout die hij in onwetendheid had begaan. Toen hij echter bij het eiland aanlegde en de kabels aan een rots of boom van het eiland had vastgemaakt, hakte Tennes ze uit woedde met een dubbele bijl door (*πελέκει σφῆς ἀπέκοψεν*). Hierdoor is met betrekking tot degenen, die te hardnekkig weigeren de uitdrukking ontstaan, dat iemand iets *Τενεδίω πελέκει ἀπόκοψει*.” Men ziet, dat in dit verhaal twee elementen voorkomen die er niet in passen: de zuster van Tennes (waarom wordt ook zij heengezonden?), en juist de dubbele bijl, want waarom kon het geen zwaard, mes of gewone bijl zijn, en waarom zou zulk een onbeduidend detail aanleiding tot een spreekwoord kunnen geven? Deze verklaring voldoet dus allerminst.

Vermoedelijk is het de echo van een andere verklaring wanneer wij bij Suidas lezen¹⁾, dat Tennes, koning van Tenedos, de wet

1) Suidas, s. v. *Τενέδιος ἄνθρωπος*.

uitvaardigde, dat achter de rechters een man zou staan met een dubbele bijl, en degenen die op een leugen betrapt werden, zou treffen. Wij mogen vermoeden, dat zoo iemand het hoofd werd afgehouden: *Τενεδίῳ πελέκει ἀποκόπτεσθαι*. Ditzelfde verhaal, maar nu uitgebreid met een ander bekend vertelsel-motief, vinden wij bij Aristoteles, die in zijn *Τενεδίων πολιτεία* ¹⁾ het volgende moet hebben geschreven: „Een koning van Tenedos vaardigde eens een wet uit, krachtens welke degeen die echtbrekers op heeterdaad betrapt, hen beiden moest dooden. Toen het gebeurde, dat zijn eigen zoon op echtbreuk werd betrapt, bepaalde hij, dat ook ten aanzien van zijn zoon de wet in acht genomen moest worden, en deze terechtstelling heeft aanleiding gegeven tot een spreekwoord, dat betrekking heeft op menschen die hardvochtig handelen. Daarom is ook op de munten van Tenedos eenerzijds een dubbele bijl gestempeld, anderzijds twee koppen, als herinnering aan het lot van dien zoon.”

Hier zien wij wat achter het verhaal schuilt: Het verhaal verklaart niet zoozeer de uitdrukking *Τενεδίῳ πελέκει ἀποκόπτειν* (volgens Aristoteles „een hardvochtig oordeel vellen”, volgens Pausanias: „een overijld en onherroepelijk besluit nemen”), als wel die wonderlijke muntbeelden van Tenedos: die dubbele kop, dat zijn de echtbrekers, voor eeuwig aan elkaar verbonden, en de bijl is het beulswapen waarmede de hoofden van den romp werden gescheiden. Nu begrijpen wij ook wat in het verhaal van Pausanias die twee vreemde elementen moesten doen: de zuster van Tennes moest, met haar broeder, den dubbelen kop, de *πέλεκυς* moest de dubbele bijl op de munten van Tenedos verklaren. Wat de antieke schrijvers ervan hebben gemaakt zijn eens te meer fabeltjes, die aan een verkeerd geïnterpreteerd muntbeeld zijn ontleend.

In de taalkunde is het verschijnsel der volksetymologie heel gewoon; de populaire mis-interpretatie van muntbeelden is een geheel analoog verschijnsel. Ongetwijfeld zullen nog meer van dergelijke gevallen zijn aan te wijzen, en er zullen nog vele onvermoed in onze overlevering blijven schuilen.

¹⁾ Fragment 593, bij Stephanus Byz., s. v. *Τένεδος*.